

Literatuur, een zaak van belang

De vraag naar de waarde van literatuur en literatuuronderwijs is er een die we telkens opnieuw moeten durven stellen en waarop elke tijd zijn eigen antwoord moet formuleren. Sterker nog, het belang van literatuur is in wezen niet vast te pinnen, omdat het evolueert en divers is. Literatuur heeft immers tal van functies: een gedicht kan troostend werken voor auteur en lezer (Vondels 'Uitvaart van mijn Dochterken' is een voorbeeld), een roman kan aanzetten tot ethische reflectie (Mulisch' *De aanslag*) of tot empathie met anderen (met de Javanen, bijvoorbeeld, in het geval van *Max Havelaar*).

Het belang van literatuur is in onze presentatie verbonden met haar statuut als vorm van kennis. Terwijl het meer voor de hand ligt om literatuuronderwijs met vaardigheden en attitudes te associëren, mogen we immers niet vergeten dat literaire teksten kennis vereisen én mogelijk maken. Die kennis is van een andere aard dan de wetenschappelijke verklaringen waarmee leerlingen in de lessen fysica kennismaken of de historische verbanden uit de lessen geschiedenis of de wijsgerige stellingen uit de lessen filosofie. De kennis die literatuur mogelijk maakt, ontstaat door ervaring, verbeelding en inleving. Door haar kenmerkende complexiteit van verbeelding en talige creativiteit staat literatuur in een gelaagde dialoog met de omringende historische werkelijkheid.

Als kennisvorm doet literatuur dus niet onder voor andere vakken. De presentatie wil die abstracte opvatting over literatuur als kennisvorm concreet en zelfs toepasbaar maken voor het literatuuronderwijs. Met het oog daarop komen drie werken uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis aan bod die kennis voortbrengen door complexiteit en verbeelding. We bespreken achtereenvolgens *Renout van Montalbaen* (middeleeuwen), Bredero's *Spaanschen Brabander* (vroegmoderne tijd) en Ilja Leonard Pfeijffers *La Superba* (hedendaagse periode). In die drie werken vinden we een onderwerp terug dat vandaag hoogst actueel is en een grote maatschappelijke impact heeft: vluchtelingen en migratie. Wat de drie werken elk op hun eigen manier beleefbaar – en dus als kennis – toegankelijk maken, zoals we willen betogen, is de veelkantigheid van die thematiek.

In *Renout van Montalbaen* (eerste helft 13de eeuw), een roman die thuishoort in de verhalencycli rond Karel de Grote, zijn de vier zoons van Aymon van Dordogne verwikkeld in een jarenlange vete met hun oom, Karel, en moeten ze voortdurend op de vlucht. Als “incomelingen” in verre, vreemde landen hebben ze geen rechten en zijn ze overgeleverd aan de willekeur van de lokale vorsten. Een leven in angst en heimelijkheid is hun deel en wanneer Karel de Grote hen uiteindelijk op het spoor komt, probeert hij de broers met alle mogelijke middelen te vernietigen. De (hedendaagse) lezer wordt geconfronteerd met een vreemde, gewelddadige wereld die doordrongen is van een verregaande en in moderne ogen soms absurde trouw aan de vorst, waarin zonder veel nuance christenen tegenover moslims worden geplaatst (hoewel een hedendaags publiek zich dat laatste gegeven dan wel weer levendig kan voorstellen). Toch merkt de zorgvuldige lezer dat er ruimte is voor nuance. Er worden subtiele alternatieven naar voren geschoven voor redeloze dadendrang en trouweloosheid blijkt niet enkel een eigenschap van goddeloze heidenen. En hoe herkenbaar en bijzonder actueel klinkt niet de wanhoopskreet van een van de broers wanneer ze steeds opnieuw worden opgejaagd: “Het is een vreemt dinc dattie werelt ons es te clene” (Spijker 2005: 80); het is vreemd dat de wereld te klein is voor ons. Met andere woorden: wij horen nergens thuis, nergens is nog plaats voor ons. De grote thema’s die onze dagelijkse nieuwsberichten overheersen, staan ook centraal in deze Karelroman: de vluchtelingenproblematiek, de zoektocht naar identiteit en de angst voor terreur.

Bredero is vanwege zijn *Spaanschen Brabander* (1617) wel eens beticht van xenofobie. Het blijspel gaat over de aankomst van de Brabantse ‘gelukszoeker’ Jerolimo in Amsterdam en het is zonneklaar dat Bredero Brabantse en Hollandse stereotypen tegen elkaar uitspeelt en de hoofdfiguur belachelijk maakt. Zoals onder meer door Van Stipriaan (1997) is vastgesteld, is het niettemin een misvatting om het stuk daarmee als ‘xenofob’ te betitelen. Het stuk kan ons echter wel kennis bijbrengen over de manier waarop xenofobie ontstaat. Wordt de angst (fobie) voor het vreemde (*xénos*) niet enigszins lachwekkend in een omgeving (de stad) waarin feitelijk iedereen voor elkaar een vreemde is?

De meerstemmigheid van het toneel buit Bredero uit door elk personage in het stuk uitgebreid zijn eigen verhaal te laten vertellen. Die verhalen zijn zo verschillend dat we ons al snel beginnen af te vragen door wie of wat een diverse stedelijke gemeenschap nu eigenlijk bij elkaar gehouden wordt. In elk geval niet door “de patriotten” die Bredero opvoert, een groepje oude zeurende mannetjes die de nieuwkomers beschimpen, terwijl zij zelf in veel gevallen evengoed een migratieachtergrond blijken te hebben. Identiteit wordt op die manier een problematisch gegeven en het vroegmoderne Amsterdam als migrantenstad blijkt opvallende parallellen te vertonen met veel moderne Europese steden. De *Spaanschen Brabander* kan ons door zijn meerstemmigheid helpen om vanuit een historisch perspectief na te denken over de vraag waaruit de vrees voor het andere nu eigenlijk bestaat en in hoeverre die vrees wellicht meer met onze eigen onzekerheid te maken heeft dan met ‘de Ander’ op wie we die angsten projecteren.

Een dergelijke interpretatie van de *Spaanschen Brabander* brengt het stuk onverwacht dicht bij hedendaagse vraagstukken en bij de manier waarop Ilja Leonard Pfeijffers *La Superba* (2014) de thematiek behandelt. In Pfeijffers roman komt een Nederlandse schrijver, die zelf naar Genua verhuist, in contact met verschillende vormen van vlucht en migratie. De roman verweeft de verhalen van een zogenaamde luxe-immigrant onder andere met die van een bootvluchteling en met migratieverhalen uit het verleden. In Genua voelt het hoofdpersonage zich enerzijds als migrant verwant met de Afrikaanse ‘gelukszoeker’ en anderzijds blijft de Afrikaan ‘de Ander’ voor de Nederlandse protagonist. De roman ontmaskert vertrouwde scenario’s van angst (bv. voor de stroom van vluchtelingen) en hoop (bv. op een beter leven in het sprookjesachtige Europa) die we met migratie verbinden. Het resultaat is ook hier een complexiteit die in staat is om tegenwicht te bieden aan de eenzijdigheid en clichés zoals we die kennen uit het publieke discours over migratie. Belangrijk is dat die complexiteit tot stand komt in de stijl en de compositie van de roman, bijvoorbeeld in wrange metaforen, zoals die van de rat voor de migrant, of in de spiegelende structuur van het geheel.

Literaire teksten zijn bij uitstek in staat om de complexiteit van een vraagstuk als dat van vlucht en migratie als kennis beschikbaar te maken, omdat ze werken met concrete verbeelding in taal. Dat tonen zowel *Renout van Montalbaen* en *Spaanschen Brabander* als *La Superba* aan. De Nederlandse literatuur van de middeleeuwen tot vandaag blijft zodoende in het onderwijs een onmisbare bron van kennis, die steeds weer actueel blijkt.

Referenties

- Dorleijn, G., D. De Geest & P. Verstraeten (2017). *Literatuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Eagleton, T. (2012). *The Event of Literature*. New Haven/London: Yale University Press.
- Lamarque, P. (2009). *The Philosophy of Literature*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Spijker, I. (red.) (2005). *De Historie vanden vier Heemskinderen*. Delta Reeks. Amsterdam: Bert Bakker.
- Stipriaan, R. van (1997). ‘Historische distantie in de *Spaanschen Brabander*’. In: *Nederlandse letterkunde*, 2 (1), p. 103-127.